

Pregledni rad

UDK 316.334.3:316.77

DOI br.107251/SVR1306118B

COBISS.BH-ID 3690520

ODGOVORNOST ZA JAVNU RIJEČ

Doc. dr Ostoja Barašin¹

Prof. dr Zoran Kalinić²

Doc. dr Milovan Milutinović³

Nezavisni univerzitet Banja Luka

Apstrakt: Sloboda govora i odgovornost za javno izrečeno stoje u direktnom odnosu međuzavisnosti. Sloboda je predušlov odgovornosti, odnosno bez slobode nema odgovornosti. Ako je sloboda javnog izražavanja ograničena, ili ne postoji, odgovornost za javnu komunikaciju preuzimaju diktatori, totalitarni režimi, političke partije, vjerske organizacije, odnosno kolektiviteti. Samo slobodan pojedinac može biti odgovoran, odnosno preuzeti odgovornost za javno izrečeno. Nema slobode bez odgovornosti, jer sloboda pojedinca seže toliko daleko dok ne ugrožava slobodu drugog. Sloboda je predušlov za funkcioniranje medija i ostvarivanja odgovornosti za javnu riječ.

Politička kultura kao dio opšte kulture znači unošenje reda u politički život, odnosno u javno polje. Političku kulturu čine vrijednosti, uvjerenja, ubjeđenja, stavovi, simboli, stilovi i obrasci političkog djelovanja i ponašanja pojedinca i društva. Ona presudno utiče na izbor ciljeva i pravaca po kojima se pojedinci, društvo i država kreću i razvijaju. Od nivoa razvijenosti političke kulture zavisi uređenost političkog poretka. Što je nerazvijenija politička kultura pojedinaca, to su veće mogućnosti uzurpacija i manipulacija. I obratno: što je ona razvijenija, politička zajednica je uređenija. U formiranju političke kulture društva najveću odgovornost imaju političke i duhovne elite i elite znanja. One pomoću obrazovanja i socijalizacije, ali i presudnog uticaja na vaspitanje, imaju presudnu ulogu. Takođe, veliku ulogu imaju mediji.

Ključne riječi: *mržnja, govor mržnje, politička kultura, odgovornost za izgovorenu riječ, medij.*

UVOD

"Čim se okupi desetak naših ljudi, odmah počinju sporovi, svađe i tuče zbog vjerskih, nacionalnih i političkih podjela i razlika u mišljenju: nepristrasno oko, koje posmatra sa strane, odmah primjećuje jaku borbu interesa i slabu brigu o istini."

Duro Šušnjić

¹ Doktor socioloških nauka, naučna oblast sociologija kulture, profesor sociologije i antropologije na NUBL

² Doktor pravnih nauka i doktor menadžmenta, profesor na Nezavisnom univerzitetu Banja Luka

³ Doktor političkih nauka, profesor na fakultetu političkih nauka Nezavisnog univerziteta Banja Luka

Demokratija, kao način funkcionisanja društva, neminovno nameće pitanje osjećanja odgovornosti za izgovorenu riječ, kao i učinjena djela. Ovakvo poimanje demokratije podrazumijeva djelovanje u granicama razuma, čime se daje doprinos ličnom i zajedničkom životu društva kao cjeline, ali i pojedinca. Demokratija, kao društveni koncept, omogućava prohodnost različitim idejama i uvjerenjima bez obzira ko je nosilac istih, a to je prednost demokratije koja ne počiva na sistemu ideja i pogleda.

U osnovi, unutar same BiH, kao državne strukture i društva, ne postoji konsenzus o željenom pravcu kretanja, nema vodstva niti realnih, materijalnih osnova za integrativne procese. Više energije se ulaže u opstrukciju rješenja nego u građenje pretpostavki za razrješenje brojnih unutarnjih konflikata. "Jedno od upadljivih obilježja političko-kulturnih procesa na tlu BiH (posmatrano u širem istorijskom periodu) jeste nerazvijenost duže i stabilnije demokratske tradicije, odnosno dvojstvo i protivrječnost između autoritarne i slobodarske (više narodne nego građansko demokratske) komponente u političko-kulturnim tokovima na tlu BiH⁴." Politička scena u BiH na sve liči samo ne na ozbiljnu političku scenu. Nažalost, Đuro Šušnjić s pravom kaže da su naši političari, nesposobni da sastave mudru i lijepu rečenicu i ne prestaju da brbljaju: manjak mislilaca nadomješta se viškom brbljivaca. A ovi i o miru govore jezikom rata, npr. kada kažu "borimo se za mir"⁵.

Politika i političko djelovanje predstavljaju značajnu društvenu aktivnost i kao takva neminovno traži red. Unošenje reda u politički život eliminiše nered koji u svakom pogledu parališe napredak.⁶ "Ako ne sa etičkog, a ono sa estetskog stanovišta, svaki red je nadmoćan neredu, jer je svaki oblik u prednosti nad zbrkom. Ništavilo – to je nešto bez oblika. Imati oblik znači imati identitet. Biti bez oblika znači nemati identitet. Nemati identitet znači biti mrtav. Jer šta drugo znači smrt nego nestajanje svakog oblika. Bezoblična građa je načelo nereda i tame, oblik je načelo reda i svjetlosti: to nije pogled uperen prema predmetu nego posmatraču! Dijeljenje vremena na dane, nedjelje, mjesece, godine, stoljeća i milenijume jeste kulturna nagodba koja je vremenom postala prirodna kao što je disanje prirodno. To je svojevrsno unošenje reda u nered, mogućnost da se utiče na oblikovanje života, utiskivanje svoga ljudskog postojanja".⁷

⁴ Vejnović D., Politička kultura, Udruženje defendologa RS, 2003, s. 10.

⁵ Šušnjić Đ., Drama razumijevanja, Čigoja štampa, Beograd, 2004, s. 51.

⁶ "Tlo političke kulture ili 'političko podneblje' je prostor na kome neki sistemi mogu uspijevati i razvijati se brže ili sporije, podržavani posebnim političkim mentalitetom ljudi koji na tom prostoru žive. Razumljivo, ovu konstataciju ne treba uzeti fatalistički, kao apsolutni determinizam političkih oblika (Veber), već kao skup činilaca koji su značajni za formacije političkog organizovanja i političkog života, koje su čest predmet zabluda, nepoznavanja ili nepriznavanja, čak i u vladajućim grupama, sa posledicama koje mogu biti porazne za društvo i njegov istorijski razvitak" (Enciklopedija političke kulture, 1993:832).

⁷ Šušnjić Đ., Drama razumijevanja, Čigoja štampa, Beograd, 2004, s. 168.

Naši su zakoni i praksa u pogledu sankcionisanja za javno izgovorenu riječ, koja se može smatrati govorom mržnje, manjkavi. Istina, imamo Zakon o sprečavanju diskriminacije i to djelimično može zadovoljiti uslove, ali naši krivični zakoni nemaju predviđeno krivično djelo govora mržnje, već samo rasizma, nacionalne netrpeljivosti itd. Važno je imati na umu da se govor mržnje ne može vezati isključivo uz medije. Javne ličnosti, naročito političari, moraju voditi računa o javno izgovorenoj riječi, jer se upravo oni služe govorom mržnje kao i novinari.

Naše društvo još uvijek nije organizirano da može u pravom smislu odgovoriti na ovu vrlo rasprostranjenu pojavu, zbog čega se moraju napraviti odlučni iskoraci u tom pravcu. Ne smije se miješati govor mržnje sa slobodom govora. Sloboda govora jeste nešto što treba zaštititi, ali ona ne znači istovremeno i neodgovornost.

Iako smo u osamnaestoj godini tranzicije Bosne i Hercegovine, a kraja ni na vidiku. Tenzije rastu iz godine u godinu, međunarodno prisustvo se i dalje održava i čeka da neko nametne rješenje silom. Zemlja je u tranzicijskom čorsokaku, jer se ovaj proces provodi nekritično i svaka grupacija forsira ona tranziciona rješenja koja najbolje odgovaraju toj političkoj, ekonomskoj ili društvenoj grupaciji. Mir je postignut, mada je rat još veoma prisutan u mentalitetu, prije svega, političkih vođa koji se i dalje ponašaju kao da rat traje, ali i stanovništva koje rijetko primjenjuje kritički pristup informacijama i propagandi, kojom je obasuto. Na sceni su organizovane grupe i organizovani mediji koji oblikuju neorganizovanu javnost koja predstavlja kolektivnost prostog zbira pojedinaca.

KOMUNIKACIJA I NJEN ZNAČAJ ZA DRUŠTVENE ODNOSE

Nije potrebno učiti nas da komuniciramo, ali zato je važno naučiti kako da komuniciramo.

Komunikacija je dio kulture i obuhvata model kulturnog ponašanja kojim su obuhvaćene prećutne pretpostavke i pravila koja pripadnici neke grupe slijede u verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji. Pravila neke kulture određuju ko sa kim u kojim prilikama i u kom obliku, kao i o kojim sadržajima može, smije ili mora komunicirati. Komunikacija među ljudima je intenzivna, složena i raznovrsna. Stalni je pratilac ljudskih aktivnosti i sastavni je dio cjelokupnog ponašanja čovjeka. „Kao izrazito socijalno biće kojem je potreban kontakt sa drugim ljudima, čovjek stalno komunicira ili zamišlja da komunicira sa drugim ljudima. Kada ne komunicira sa drugima obraća se samom sebi, komunicira sa sobom”.⁸ Još sedamdesetih godina dvadesetog vijeka američki komunikolog Frank Dance (i mnogi drugi) je identifikovao i sistematizovao preko 100 definicija komunikacije. Iz mnoštva tih definicija može se zaključiti da komunikacija predstavlja uspostavljanje zajedništva jednog živog bića sa drugim i bez međusobnog sporazumijevanja ljudi, bez mogućnosti takvog sporazumijevanja društveni život ne bi bio moguć, a posebno bi nemoguć bio proces rada koji spada u

⁸ Rot N., Znakovi i značenja, Platon, Beograd, 2004, s. 22.

temelje društvenog života. Komuniciranje omogućava pojedincu da uspostavi komunikacijske kontakte sa drugim ljudima, da sa njima surađuje u proizvodnji, materijalnoj i kulturnoj, da nadiđe granice svoje individualne svijesti i postane učesnik kolektivnih psihičkih zbivanja. Navedene definicije naglašavaju ključnu važnost komunikacije za razmjenu značenja, sporazumijevanje, socijalizaciju, društveni poredak i civilizacijsko uzdizanje kako pojedinaca, tako i kolektiviteta. Ona je, dakle, imanentna čovjeku. Interakcije u komunikativnom procesu svjedoče o demokratičnosti, odnosno njihov izostanak o nedemokratičnosti odnosa. Komunikacija je pokretač civilizacijskih i socijalizacijskih procesa i u osnovi je njihovog progressa i predstavlja pravi motor ljudske istorije.

Tri su osnovna elementa svake komunikacije: poruka, njen pošiljalac i primalac. "Zahvaljujući najviše razvijenosti simboličke funkcije i intenzivnom korišćenju simbola, prvenstveno izgrađenom simboličkom sistemu kao što su ljudski govor i razni jezici, čovjek je postao drugačije, znatno moćnije i razvijenije biće od svih ostalih živih bića".⁹

Pojam *komunikacija* potiče od latinskog glagola *comunicare*, koji znači učiniti zajedničkim, odnosno saopštiti. Osnovna etimološka određenja pojmova *comunicare* i *communicatio* upućuju na činjenicu da djelatnost opštenja čini sam temelj komunikacije, a u principu oni predstavljaju uspostavljanje zajednice, odnosno, društvenosti. Dakle, komunikacija je svojstvena samo društvu i čini njegov konstitutivni element. Bez društva nema ni komunikacije. "*Sa-opštiti* u ovom kontekstu znači nešto *s-družiti*, odnosno, dovesti svoje djelovanje u sklad sa zajednicom i društvenim životom. U tom smislu, komunikacija je po svojoj suštini prelaz od individualnog ka kolektivnom".¹⁰ Sveobuhvatna je i predstavlja centralni fenomen kulture i, kao takvoj, nikada joj nije moguće odrediti početak i kraj. Glagol *komunicirati* i imenica *komunikacija* obuhvataju sve od saopštavanja, javljanja, obavještenja, prenošenja znanja, sporazumijevanja, razmjene misli, ideja i osjećanja, preko prenošenja poruka i informacija, do razgovora, razumijevanja, duhovnog druženja, opštenja, pa čak i slaganja sa samim sobom i sa drugima. Javljaju se na više nivoa, između dvije individue, između pojedinca i grupe i između dvije i više grupa.

Smisao komunikacije je u razmjeni poruka, čije su funkcije upozorenje, savjet, informacija, ubjeđivanje, izražavanje mišljenja. Neke poruke su jasne i očigledne, dok druge mogu biti skrivene i nejasne. U osnovi to znači da se kroz komunikativni proces neke poruke mogu namjerno skrivati, a neke se mogu pojaviti, iako ih komunikator nije imao namjeru saopštiti. Ta činjenica potvrđuje da komunikacija uključuje razmjenu više od jedne poruke istovremeno. Samo značenje poruke direktno zavisi od načina kodiranja, konteksta i načina saopštavanja. U funkcionalnom smislu, komunikacija je proces emitovanja i primanja znakova koji imaju tačno određeno značenje.

⁹ Isto, 25.

¹⁰ Tomić Z., Komunikacija i javnost, Čigoja, Beograd, 2007, s. 7.

Polazeći od činjenice da je ljudska komunikacija raznovrsna, Rot uočava više vrsta ljudske komunikacije. U tom smislu može se govoriti o komunikaciji koja počiva na signalima i komunikaciji koja koristi simbole. Komunikacija putem signala zasniva se na paralingvističkim znakovima, na glasovnim odlikama koje prate govor, kao što su ritam i intonacija govora. Pored toga, česta je komunikacija putem raznih pokreta i položaja tela (kinezička komunikacija), odnosno komunikacija zasnovana na prostornom odnosu među učesnicima komunikacije.

Simbolička komunikacija počiva na znakovima nosiocima značenja i njihovim kombinacijama. Njima se prenose razne vrste namjerno upućenih poruka. Najvažnija vrsta simboličke komunikacije, a koja počiva na arbitrarnim znakovima, jeste jezik.

Druga važna podjela komunikacije je podjela na verbalnu i neverbalnu komunikaciju. Verbalna se služi govorom ili pismeno fiksiranim riječima i vezama riječi. Za neku ljudsku zajednicu zajednički simbolički verbalni sistem nazivamo jezikom. Jezik je najznačajniji ljudski komunikativni sistem.¹¹

JEZIK KAO ELEMENT KOMUNIKACIJE

Čovjek, kao najsavršenije biće na Zemlji, razlikuje se od ostalih bića po razumu i govoru. Jezik je najznačajnija tekovina ljudskog roda i kao sistem znakova najsavršenije sredstvo za sporazumijevanje među ljudima. "Najvažniji simbolički sistem za čovjeka je govorni jezik. On počiva na sposobnosti čovjeka da proizvodi glasove koji se povezuju u sklopove glasova - riječi govora, a ove se kombinuju u još složenije cjeline - rečenice i tekstove. Jezik kao simbolički sistem je sistem značenja. Za jezik, kao za svaki simbolički sistem, bitno je da postoje određena pravila povezivanja znakova i da ta povezivanja znakova reprezentuje povezivanje značenja čiji su nosioci riječi i kombinacije riječi jezika".¹²

Jezik nije samo simbolički sistem kojim se čovjek koristi, već je on i najrazvijeniji simbolički sistem uopšte. Uloga jezika je višestruka. On služi čovjeku, prije svega, da uputi ili primi neko obavještenje (informaciju). Jezik je u tom procesu nastajao i razvijao se i bez njega, kao socijalne i istorijske pojave, ne bi bilo ni napretka ljudskog društva. Jezik utiče i na razvoj mišljenja, a njime se prenose nove ideje, pogled na svijet i stečena iskustva, te stoga ima i ideološku funkciju u društvenom progresu.

U međusobnim odnosima, ljudi jezikom izražavaju svoje misli, osjećanja, želje i težnje. Jezik je nastao u procesu rada i stvaralaštva, pa je zahvaljujući tom radu i jeziku čovjek postao razumno biće. A kako je jezik proizvod ljudske zajednice, on se razvijao i dalje se razvija uporedo sa napretkom društva. U tom pogledu treba posebno naglasiti istaknutu socijalnu funkciju jezika koja omogućava komunikaciju među ljudima. "Komunikativnost je, valja istaći, jedna od bitnih odlika jezika, koja ne

¹¹ Rot N., Znakovi i značenja, Platon, Beograd, 2004, s. 27-28.

¹² Isto, 35.

samo da osigurava komunikaciju među osobama (i to ne samo prisutnim nego i prostorno i vremenski udaljenim i nije samo sredstvo saobraćaja među pojedincima), nego je i instrument prenošenja informacija i znanja među pripadnicima raznih kulturnih zajednica i civilizacija".¹³

U svijetu ima 3.000 živih jezika i više hiljada dijalekata. Čovjek govori 100.000 godina, piše 5.000 godina, a zahvaljujući Gutenbergu, pronalazaču štamparske mašine, više od pet stoljeća štampa knjige.

Jezik ima tri osnovne funkcije:

1. Emotivna (ekspresivna) funkcija, pomoću koje prvo lice može da izrazi svoje mišljenje ili raspoloženje o nekom drugom licu u ozbiljnom, šaljivom, ironičnom i gnusnom tonu.
2. Kontaktna funkcija ostvaruje se preko knjiga, radija, televizije, različitih uređaja za snimanje i reprodukciju govora i drugih sredstava.
3. Kognitivna (saznajna, obavještajna) funkcija jezika usmjerena je na predmet informacije (vrijeme, događaji, rezultati, zdravlje) i ostvaruje se u trećem licu.

U svakodnevnoj upotrebi jezik može biti u službi laži ili u službi istine i kao takav uspješno se koristi i u jednoj i u drugoj službi, samo su poruke i posljedice različite. Danas je jezik u funkciji moći i vladanja, pa Naom Čomski, pišući o jeziku i odgovornosti, veli: "Postoji standardna šala da je jezik dijalekt sa armijom i mornaricom. To nisu lingvističke ideje". Riječi se ovdje vrednuju sa stanovišta moći, a ne sa stanovišta njihove istine: riječi su oružje. Jezik je bojno polje za moć i vlast. Jezik je postao politički jezik i prekinuo je sa istinom".¹⁴ Dobro je da postoji sloboda govora, ističe Šušnjić, i u nastavku zaključuje da je još bolje ako ono što se izgovori zavrjeđuje da bude javno izgovoreno. Ako boluje jezik, onda boluje cijelo društvo, jer sve bolesti društva najprije su vidljive u bolesti jezika. "Ukratko, o jednoj zajednici možemo dobiti tačniju sliku ako upoznamo njen govor i jezik, nego ako upoznamo njen ustav i zakone koje se na njemu temelje. Odnosi između dvije zajednice odslikavaju se u jeziku: njihovi odnosi se prepoznaju u riječima".¹⁵

RETORIKA

Retorika razvrstava govore prema raznim kriterijumima. Od antike do danas klasifikuju se na: informativni govor (u rimskoj podjeli: *docere*), govor koji uvjerava i pokreće na akciju (rimsko *movere*) i zabavljajući govor (*delectare*). Još od antičkih vremena ustalila se podjela na tri osnovne vrste govornišva – sudsko, političko i prigodno. Ova klasifikacija, koju je naročito afirmisao Aristotel (mada je postojala i prije njega), održala se do danas. Prema njegovim riječima, sudsko besjedništvo je svako ono u kome „susrećemo optužbu i odbranu“, političko je ono u

¹³ Isto, 38.

¹⁴ Šušnjić Đ., Drama razumijevanja, Čigoja štampa, Beograd, 2004, s. 50.

¹⁵ Isto, 52.

kome se „na nešto podstiče ili od nečega odvraća“, a prigodno ono koje „nešto hvali ili kudi“. Za ove vrste besjedništva koriste se i pojmovi forenzično besedništvo (sudsko), deliberativno besjedništvo (političko) i epideiktčko (prigodno, koje se često naziva i pohvalno ili svečano).

Govor je najbitniji dio dijaloga, od formalne debate do sasvim privatnog razgovora. Ukoliko želimo ostaviti pozitivan dojam, na onoga kome se obraćamo, ne može biti prezentovan bilo kojim slijedom misli, već onim koji je jasan i logično poređan. Sastavni dijelovi govora su:

- Invencija, danas poznata po engleskoj riječi BRAINSTORMING. Koriste ga grupe i organizacije koje nastoje da pronađu najbolje moguće rješenje u specifičnim okolnostima u kojima se nalaze. Sve obrazovne, menadžerske, društvene i političke grupe koriste ovaj sistem kao odskočnu dasku za izučavanje problema ili teme.
- Dispozicija je red kojim će se smjenjivati dijelovi govora. Uobičajeno je da dobar govor bude izložen ovim redom: uvod, propozicija, klasifikacija, naracija, tvrđenje, pobijanje, zaključak.

Naracija mora biti jasna i precizna, tj. ne smije zamarati slušaoca. Sastoji se iz iznošenja činjenica. Naracija bi najbolje bila objašnjena, ako kažemo da je to iznošenje teze i važnih argumenata.

Tvrđenje je proces komuniciranja u kojem se činjenicama daje argumentacija (dokaz). Ovo je veoma značajan dio govora, jer u njemu se iznosi potpuna argumentacija prethodno rečenoga. Prepoznamo da je ovdje riječ o potvrdi argumenata.

Pobijanje je dio u kojem se “ruše” mogući stavovi neistomišljenika. Ovdje treba ukazati na pogrešnost protivničkih stavova, na njihove greške u rasuđivanju. Ukoliko se unaprijed ne komentariše protivnički stav, to kasnije više nema smisla. "Eristička dijalektika je umeće vođenja prepirke, i to prepirke da se uvek bude u pravu, dakle per fas et nefas (dopuštenim i nedopuštenim sredstvima). U samoj stvari se objektivno može biti u pravu, a da se pri tom u očima prisutnih, i štaviše u sopstvenim, ne bude u pravu. Kada, naime, protivnik pobije dokaz, a to važi i kao pobijanje samog tvrđenja, za koje, pak, mogu postojati drugi dokazi, pri čemu je, naravno, za protivnika odnos obrnut: on ostaje u pravu pri objektivnom nemanju prava. Dakle, objektivna istina jednog tvrđenja i njegovo važenje u prihvatanju od strane zavađenih i slušalaca, dvije su različite stvari. (Na ovu drugu se odnosi dijalektika.) Odakle to? Od prirodne pokvarenosti ljudskog roda. Kada toga ne bi bilo, bili bismo u potpunosti čestiti, pa bismo u svakoj raspravi gledali samo da iznesemo istinu na videlo, ne vodeći računa o tome da li će to ići u prilog našem predašnjem mišljenju ili mišljenju onog drugog. Urođena sujeta koja je izuzetno razdražljiva kada je u pitanju intelekt, ne dopušta da se ono što smo prvobitno rekli pokaže kao pogrešno, a ono što je rekao protivnik kao pravilno. Shodno ovome bi, pak, svako trebalo da se potruži da sudi ni u kom slučaju drugačije do tačno, zbog čega bi prvo trebalo da misli, a potom da govori. Ali, uz sujetu najčešće idu brbljivost i urođena nečestitost. Ljudi govore pre nego što su promislili, i ako potom primete da je njihovo tvrđenje pogrešno i da nisu u pravu, ipak treba da izgleda kao da

je obratno. Interes za istinu, koji je najčešće, pri iznošenju pogrešno-istinitog tvrđenja bio jedini motiv, uzmiče sada sasvim pred interesom sujete" (Šopenhauer, 2007:1).¹⁶

Dobro govoriti znači voditi računa o načinu izlaganja (elokuciji) i stilu. Cilj svakog govornika jeste razviti sopstveni stil. Mnogi žele poistovjetiti elokuciju i stil, no stil je, treba još jednom naglasiti, uvijek ličan. Vještina dobrog govornika se mjeri prema vještini da sve misli kaže jasno i razgovjetno, tako da svi koji slušaju (obrazovani, neobrazovani, stari, mladi, mogu podjednako da shvate o čemu je riječ. I to nikako ne znači govoriti naprosto zavodljivo i propuštati poentu teme, već utemeljeno, biranim rječnikom prilagođenim svima, iznijeti svoje stavove. "Potrebno je znati i to da je retorička obmana ponekad uverljivija i nadahnutija zato što može imati brojne stilske varijante. Obmanjivati se može u bezbroj smjerova, a govoriti istinu možemo samo na jedan jedini način – istinito. Laž je upečatljivija, lijeporječiva i kako kaže jedna od afričkih poslovice, može uzrokovati bol 'sto puta veći nego koplje'."

Danas, svjedoci smo, neki od političara, ponekad čine obrnuto. Po njima je istina bolnija, a prividno "nedužna laž" uzima se, ponekad, kao mnogo bolja od uvredljive istine. I zbilja, u vrijeme opšte retorike obmanjivanja, nije lako reći istinu. Uz to, valja imati na umu, govorio je još Ivan Cankar, da „laž ne ubija toljagom, ali se provlači krvnim žilama poput otrova, polako i oprezno, pa se i ne primjećuje kako djeluje...“ Istina, međutim, naročito poslije kriznih perioda, djeluje zakašnjelo i to često poput toljage. Otuda je poznavanje retoričkih vještina u saopštavanju saznanja i javnom komuniciranju neophodno da bi istina stekla oreol uvjerljivosti kakav, po nejasnim zakonitostima „slučaja komedijanta“ o kome je govorio i Miloš Crnjanski, ima laž. „Urođena sujeta“ o kojoj raspravlja i Šopenhauer čini da se u javnoj komunikaciji često ispoljava neiskrenost, a tada je najteže izreći istinu. Zakonitosti „pozitivnog govora“ upućuju da se do kraja ne veruje sagovornicima koji o svima govore dobro, kao ni onima koji o vještini govore loše" (Stanojević, 2004: 91).¹⁷

SIMBOLI U KOMUNIKACIJI

Simbol potiče od grčke riječi *symbolon*, što znači predstaviti predočiti, prikazati opštim znakom, tj. nečim vidljivim i pojedinačnim. "Simbol je čulni znak nečeg nadčulnog: pojma misli, vjerovanja, vrijednosti itd. Samo simbolu uspijeva da pronađe sličnost u tako različitim pojavama i da nas začudi kao da smo prvi put otvorili oči za čudo stvaranja. Upotrebom simbola čovjek postaje svjestan složenosti iskustva stečenog u odnosima prema bogu, prirodi, drugim ljudima i sebi: simboli imenuju i organizuju iskustvo, i dokazuju simboličku moć jezika"¹⁸.

¹⁶ Preuzeto sa: <http://www.scribd.com/doc/31546635/Artur-%C5%A0openhauer-Eristi%C4%8Dka-dijalektika>

¹⁷ Preuzeto iz Zbornika „Etika javne riječi u medijima i politici“, Beograd, 2004, Dobrivoje Stanojević: *Retorika javne komunikacije*.

¹⁸ Šušnjić Đ., *Dijalog i tolerancija*, Čigoja štampa, Beograd, 1997, s. 19-20.

Samo je čovjek u stanju da razumije simbole i zbog toga se može reći da se ljudska kultura javlja sa sposobnošću čovjeka da stvara i razumijeva simbole. U skladu s tim, jasno je da je biće koje stvara i razumijeva simbole kulturno biće. "Ako bih morao da biram između jednog pogleda na svijet u kome stvar ima svoje nadstvarno značenje ili pogleda na svijet u kome su stvari samo to što jesu, to jest bez ikakvog značenja, onda bih se odlučio za onaj prvi, jer je širi i dublji, bogatiji i osmišljeniji. U njemu jabuka nije samo jabuka, već i jabuka razdora; u njemu crv nije samo crv, nego i crv sumnje; u njemu zrno nije samo zrno, nego i zrno istine; u njemu kamen nije samo kamen, nego i kamen mudrosti; u njemu jagnje nije samo jagnje, nego i žrtveno jagnje. Ovakvo shvatanje svijeta svaku pojavu uzdiže do njene suštine: samo u sklopu višeg značenja ona ima svoju vrijednost, a nikako sama po sebi."¹⁹

Upravo ovakvo tumačenje stvari potvrđuje komunikacijsku stvarnost Bosne i Hercegovine. Komunikacija u BiH je opterećena jabukom razdora, gdje u svakoj pojavi nekoga muči crv sumnje, a ne vidi zrno istine, malo je onih koji su stali na kamen mudrosti. Zbog takve zbilje svi građani BiH su žrtveno jagnje. U proteklom ratu simboli su vrlo često bili meta onih koji su nosili pušku o ramenu. Ako nisu imali neprijatelja ispred sebe, birali su simbole kao metu. Tako su u proteklom ratu stradavali krstovi, polumjeseci, ikone, vjerski objekti, nadgrobni spomenici. Nasilje nad simbolima imalo je dubinsku poruku: ne mogu jednom puškom pogoditi cijeli narod, ali pucanjem u simbol koji ima neko značenje za narod kao cjelinu, pucao sam u cijeli narod. Most nije samo puko sredstvo da se pređe na onostranu obalu. Kada čovjek čovjeku pruži ruku, onda oni grade most između sebe (ono što nama u BiH nedostaje), premošćuju provaliju koja ih dijeli: most povezuje različite svjetove da se ne bi udaljili i razišli (nažalost, još uvijek smo daleko pošto smo se razišli). Ivo Andrić je u pravu kada kaže: "Sve je u životu most, jedna riječ, jedan osmijeh koji poklanjamo drugome". Zbog toga Đuro Šušnjić zaključuje: "Priprost čovjek može u mostu da vidi samo znak, ali ne i značenje: iz onoga što okom vidi, ne traži i ne nalazi ono što ne vidi, a to su različita značenja mosta. On doživljava most kao znakovnu strukturu, ali ne i značenjsku strukturu: nadmoć znaka nad značenjem".²⁰

JAVNO KOMUNICIRANJE U BIH I MOGUĆNOST DEMOKRATIZACIJE ISTOG

Bosna i Hercegovina je zemlja koju je teško razumjeti. Čini se da je svijet teško razumije, ali teško je razumiju i oni koji u njoj žive. Ona se često posmatra kao trojstvo politika, kultura i religija, a geopolitika i ko zna šta još dodatno čine bosanski čvor još zamršenijim. Balkanska i globalna geopolitika se u mnogo čemu ukrštaju u Bosni i Hercegovini. Mnogi interesi na ovom malom trouglastom prostoru se prepliću,

¹⁹ Isto, s. 38.

²⁰ Isto.

sukobljavaju ili podudaraju. Vijekovima se ovdje dešavaju sukobi. Sukobljavaju se narodi, kulture, religije. Vodile su se ovdje i borbe protiv okupatora, agresora ili neistomišljenika, ali često nema saglasnosti oko toga ko je u proteklom sukobu zaista bio okupator, odnosno agresor.

Javna, prije svega politička, komunikacija u Bosni i Hercegovini je nedemokratska, senzacionalistička, isključiva i opterećena predrasudama i stereotipima. Dodatno obeshrabruje i činjenica da ne postoji ni minimum spremnosti da se uči, da se dođe do spoznaje i prihvatanja novijeg i progresivnijeg stajališta. "Javnu komunikaciju u Bosni i Hercegovini karakteriše zasnovanost na nedemokratskom, etatističkom, pa čak i boljševičkom modelu komuniciranja –"odozgo prema dolje", gdje se informacija ne smatra javnim dobrom, već, naprotiv, vlasništvom vođe, partije, države, političkih oligarhija, ili etno-nacionalnih centara moći. Ovu vrstu komunikacije najdosljednije praktikuju i promovišu lideri političkih partija bez obzira na to što u njihovom nazivu imaju prefiks demokratski. Zapravo, bez obzira na ideološku orijentaciju, naziv partije ili verbalnu opredijeljenost za demokratske principe, većina političkih lidera, dakle, aktera političke komunikacije u našoj zemlji, ponaša se nedemokratski, tačnije praktikuje autoritarni komunikacijski model. Razlog tome je izostanak demokratske tradicije, poluvjekovno komunističko nasljeđe i ustanovljeni modeli političkog organizovanja, komunikacije i djelovanja, te činjenica da je najveći broj aktera političke komunikacije u našoj zemlji prošao političke škole, ili barem članstvo u SKJ, odnosno izgrađivao vlastito političko biće na temeljima jednopartijnosti."²¹

Ako prihvatimo pretpostavku da ne postoji ništa izvan komunikacije i da dominantan način komunikacije određuje tip društva, te ako po načinu komunikacije procjenjujemo društvo ili zajednicu, onda možemo konstatovati da je bosanskohercegovačko društvo nedemokratsko. U ovom društvu, u prelazu od autoritarnosti ka demokratskoj vlasti, u kretanju od rata ka miru, ovdje i sada, ne postoji opšteprihvaćen sistem društvenih vrijednosti, ali postoji puno nejasnoća, nedorečenosti, nerazumijevanja, netolerancije i nedemokratski. Bosansko-hercegovačko društvo nije samo tranzicijsko, postsocijalističko, postkonfliktno, nije samo siromašno, već je i društvo neznanja, neprosvijedenosti, predrasuda, nerazumijevanja različitosti i pogrešne percepcije multikulturalnosti, sa teškim nasljeđem strane dominacije i totalitarne vlasti u prošlosti. Totalitarna vlast nerijetko je gušila individualizam, kritičko mišljenje, slobodu govora. Mnogo je talentovanih pojedinaca stradalo, jer nisu bili na liniji jednomylja, bezidejnosti, prosječnosti, konzervativizma.

U postdejtonskoj BiH kontinuirano se održavaju politički konflikti koji se, između ostalog, odnose na definiciju karaktera rata u BiH i procesuiranje ratnih zločina, uzroke raspada SFRJ, kao i položaj etničkih grupa u bivšem sistemu. Štaviše, BH političke elite održavaju i povećavaju

²¹ Osmančević E., Demokratskiost WEB komuniciranja, Fridrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo, 2009, s.157.

nepodudarnost i raskorak između normativnog i stvarnog. S obzirom da je etnopolitika uvijek politika mišljenja u kategorijama prijatelj-neprijatelj, a lideri javnog mnjenja retorički i uz pomoć instrumentalizovanog dijela javnosti (etnojavnosti) uvijek iznova, najčešće od izbora do izbora, produbljuju ove konflikte na štetu BH građana.

Etnički identitet je postao primarni politički identitet, a budući da je takav reducirajući (jer građanin svoju političku relevanciju stiče samo kao pripadnik ove ili one konstitutivne grupe), on je istovremeno i apolitički identitet. U javnoj sferi egzistiraju pseudopolitičke rasprave i polemike; one su poželjne, a njihovo izražavanje se favorizuje. Politički faktori dominiraju socio-ekonomskom scenom i ozbiljni naponi će biti potrebni kako bi se prioriteti u BiH ispravno postavili.

Ono oko čega se svi u BiH slažu, jeste činjenica da mržnja podriva demokratske procese, onemogućava dijalog i toleranciju i teži sukobu. Nasuprot saglasnosti o posljedicama mržnje, potpuna nesaglasnost je oko toga šta je uzrok sadašnjeg stanja. Bosansko-hercegovačka stvarnost je veliki izazov za istoriju, sociologiju, pravo i druge društvene nauke.

Krajnje je vrijeme da se pozabavimo ovim izuzetno osjetljivim, ali ne i nerješivim pitanjem: ima li sloboda mišljenja granice?

GOVOR MRŽNJE (MEDIJI, NOVINARI, POLITIČARI, JAVNE LIČNOSTI)

*„Mrak ne može protjerati mrak; samo svjetlo to može.
Mržnja ne može protjerati mržnju; samo ljubav to može.”*

Martin Luther King

Mržnja, kao jedan od primarnih, po svojoj prirodi neprijatnih, afekata javlja se u odnosu na objekat koji je izvor nezadovoljstva. Dok se ljubav razvija iz libida, mržnja nastaje iz nagona za samoodržanjem. "Mržnja kao vrsta odnosa prema objektu starija je od ljubavi (Frojd, 1914), jer potiče iz onog prvobitnog odbijanja spoljašnjeg svijeta odnosa, vrši arhaično, narcističko ja još prije uspostavljanja objektivnog odnosa. Kasnije, uvođenjem nagona smrti, mržnja i neprijateljstvo se javljaju kao izdanci primarne autodestrukcije koja se tek naknadno okreće u spoljašnji svijet prema objektima. U modernijem stanovištu mržnja se opisuje kao "duboko, trajno, jako osjećanje koje izražava animozitet, ljutnju prema osobi, grupi ili predmetu". Smatra se dugotrajnim osjećanjem po mišljenju psihologa i ne čini trajni stav osobe, nego njegovo privremeno (emocionalno) stanje.

Mržnja je stara koliko i ljudsko društvo, imanentna čovjeku i usmjerena prema čovjeku. Mržnja može da se ispolji neuvijeno, ponekad prilično brutalno, ali zna da bude duboko prikrivena, tako da čovjek sam nije svjestan toga. Bilo u otvorenom, bilo u prurušenom obliku, mržnja je snažna i strasna koliko i ljubav. Ogromna je razorna snaga mržnje. Ona truje, pustoši i uništava živote kako onih koji mrze, tako i onih na kojima

se ispoljava. Iz mržnje govori strah i zbog toga mrzimo one kojih se plašimo ili mislimo da ih se plašimo i da nas mogu ugroziti. Najčešće nismo u stanju procijeniti ljude onakvima kakvi jesu, već ih procjenjujemo na osnovu predrasuda. Ogromna je razorna snaga mržnje, a to potvrđuje i naša prošlost. Koliko god ona bila štetna, mržnja se ne može prosto odstraniti voljnom odlukom, vrstom moralne hirurške intervencije.

Mržnja se ne uklanja naređenjem ili zabranom. Ona ima svoje uzroke i posljedice i može se prevazići tek kada se ozbiljnije sagledaju i otklone uzroci i kada se protiv vinovnika posljedica preduzmu adekvatne represivne mjere. Mržnja je prisutna u čovjeku, a ispoljava se u njegovom odnosu prema drugim ljudima, društvenim grupama, nacijama i čovječanstvu u cjelini, a ponekad i prema samom sebi. Zato se u narodu često čuje izreka: „Taj prije podne mrzi sam sebe, a poslije podne čitav svijet.“ Mržnja je, dakle, veoma širok pojam, a u ovom radu će biti riječi samo o mržnji u Bosni i Hercegovini.

Tokom posljednjih godina govor mržnje je top tema o kojoj se raspravlja u javnosti Bosne i Hercegovine. Izjave javnih ličnosti, komentari u medijima, sve veći prodor web portala i foruma preko kojih je moguće izraziti svoje mišljenje, do otvorenog poziva i promovisanja nasilja, ukazuju na to da je ovaj problem dosta prisutan. Ono što ga posebno definiše u BiH jesu ratno nasljeđe i dominacija nacionalističkih i patrijarhalnih matrica u javnom prostoru. Njima se održava, čak i opravdava govor mržnje protiv svega i svih koji se na određen način smatraju 'drugim' i 'drugačijim'. I pored relativno zadovoljavajućih legalnih i proceduralnih okvira za prevenciju i reagovanje na govor mržnje, institucije, ali i civilni sektor, za sada reaguju ad hoc, odnosno kada se problem desi. Širih i kontinuiranih preventivnih aktivnosti još uvijek nema.

U opštem smislu pojam govora mržnje može se definisati kao svaka izjava koja priziva nasilje, mržnju i diskriminaciju protiv individua ili grupa, najčešće na osnovu njihove seksualnosti, rasne ili religijske pripadnosti.²² No, konkretnija definicija govora mržnje zavisi od šireg društvenog, istorijskog i političkog konteksta. Tako se u SAD-u definicija govora mržnje čvrsto vezuje za pravo slobode govora, koje je zaštićeno Prvim amandmanom ustava SAD-a. U Evropi je distinkcija između ova dva pojma jasna postavljena. Vijeće ministara Savjeta Evrope definiše govor mržnje kao "sve oblike izražavanja koji šire, podstiču, promovišu ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam, ili druge oblike mržnje, zasnovane na netoleranciji, uključujući: netoleranciju izraženu agresivnim nacionalizmom i etnocentrizmom, diskriminaciji i netrpeljivosti prema manjinama, migrantima i licima imigrantskog porijekla."

Evropski sud za ljudska prava u Strazburu definiše termin mržnja kao svaku formu izražavanja kojom se širi, podstiče, promoviše, ili opravdava mržnja zasnovana na netoleranciji, uključujući i vjersku.

²² Vacić Z., *Etika javne riječi u medijima i politici*, Centar za liberalnodemokratske studije, Beograd, 2004.

"Sociološko tumačenje fenomena jezika mržnje u Bosni i Hercegovini treba posmatrati kroz društvene procese koji proizvode diskriminaciju i nasilje, jer je ona krizno, postkonfliktno, višenacionalno i višereligijsko društvo, gdje je jezik mržnje prisutan i stvara nove ili pojačava stare antagonizme koji opterećuju multietničko društvo i složenu državu, sa demokratskom participacijom građana".²³

Raspad otomanske imperije i njen nestanak sa ovih prostora pokrenuo je druge borbe. Počela je borba za nasljednika otomanske imperije na Balkanu. Vanbalkanske sile, pretendenti na kontrolu balkanskog prostora, oblikovali su geopolitički krst na ovom prostoru. Sa sjeverozapada djelovanje su usmjerili Njemačka i Austrija, a sa sjeveroistoka Rusija i Mađarska. Sa jugoistoka djelovanje je nastavila Turska u novom izdanju, a sa jugozapada Vatikan, Mletačka republika i Italija. Sa Sredozemlja djelovanje su ispoljavale velike pomorske sile Britanija i Francuska, a u dvadesetom vijeku i SAD. Austrija je istrajavala na zahtjevu da se proglasi za "prirodnog" nasljednika Turske na Balkanu. Pomenuti geopolitički krst na Balkanu stvorio je nepodnošljiv geopolitički čvor koji egzistira i danas. To je naša slika. Svi se pitaju, ali malo ko zna odgovor gdje je kraj mržnji, sukobima, netoleranciji i svemu drugom što potkopava stabilnost multikulturne, multinacionalne, multireligijske BiH.

Mnoga istraživanja koja se bave onim što je zajedničko u svjetskim religijama, potvrđuju da mira ne može i neće biti ako ga nema među religijama i crkvama. Sve dok religije ne pokušaju raditi na istraživanju onoga što im je zajedničko, naročito s onima koji su im u susjedstvu, neće biti istinske podloge za mir. Razlike među religijama su velike i čak izazivaju napetosti i sukobe. Svaka od njih tvrdi da je jedina prava vjera u pravoga Boga i to vodi isključivosti kao ishodištu srednjovjekovnih krstaških ratova, a danas još uvijek svetoga rata ili džihada.

Bosna i Hercegovina je zemlja isprepletenih religija, kultura i nacija, a sukobljavanja potvrđuju rezultate pomenutih istraživanja. Baš u ratu u BiH došlo je snažne instrumentalizacije vjera i vjerskih institucija u političke svrhe i kojekakve nacionalne ciljeve, koji su, navodno, iznad čovjeka i vjere, odnosno Boga. Istorijska stvarnost u BiH je takva da za Srbe pravoslavlje, za Hrvate katoličanstvo, a Muslimane-Bošnjake islam, predstavljaju jedno od osnovnih obilježja nacionalnog identiteta. To je direktno pogodovalo instrumentalizaciji vjera i vjerskih institucija u ratnoj mobilizaciji. To je zbog toga što vjerske zajednice nisu mogle direktno izvršiti svoju vjersku misiju, nego su bile direktno uvučene u ratni sukob.

Često se čuje da je rat u Bosni i Hercegovini bio vjerski rat.²⁴ Međutim, tu tezu nije moguće teorijski dokazati, jer je karakter rata u Bosni i Hercegovini mnogo komplikovaniji i bliži je definiciji koja ovaj rat

²³ Milutinović, M., *Rat je počeo riječima – Bosna i Hercegovina devedesetih*, Nezavisni univerzitet Banja Luka, 2010, s. 225.

²⁴ Reis-ul-ulema Cerić je u više navrata taj sukob nazvao krstaškim ratom protiv Islama.

kategorije kao tragični građanski sukob. Osim toga, ratove nisu vodile ni crkve ni vjerske zajednice, kao ni biskupi i sveštenici, nego političari i generali. Međutim, treba imati u vidu i druge činjenice. Linije razilaženja između religija u bivšoj Jugoslaviji su se pretvorile u prve linije sukoba, a vjerske zajednice su pokazale da nisu bile spremne, niti su bile u stanju da spriječe pakao koji je nadolazio. Ovaj neuspjeh je sumorna realnost sa kojom se svi moramo suočiti. Politika i religija prisutne u svakoj civilizaciji, dio su ljudskog života i same srži svakog društva, pa tako i u Bosni i Hercegovini, s tim što religija i politika mogu i na konstruktivan način biti smještene u isti okvir.

U ratu u Bosni i Hercegovini iznevjerena je vjera, jer su temelji izdani. Čovjeka se nije "ljubilo kao brata i Boga svoga". U Bosni i Hercegovini su se ljudi najviše razlikovali po svojoj vjeri, a svaki narod je izdao svoju tradicionalnu vjeru. Biće Bosne i Hercegovine je baš određeno razlikama u vjeri, a uništiti jednu od njih znači dokrajčiti to historijsko biće.

Imamo dva Hrista, Muhameda, Budu ili ko zna kakve sve druge bogove nemamo. Realno je stoga zapitati: zašto vojnici katoličke vjere ruše pravoslavne crkve i pucaju u ikonu Hrista i drugih svetaca, zašto pravoslavlim vojnicima smetaju katolička crkva i njene ikone, kao i džamije? Zašto se džihad vodi protiv hrišćana. Zašto su vjernici jedne vjere protiv vjernika druge, treće ili bilo koje vjere? Zašto su za vjernike jedne vjere nevjernici svi oni koji su pripadnici druge vjere?

Alija Izetbegović u Islamskoj deklaraciji kaže: "... Moramo, dakle, biti prvo propovjednici, a zatim vojnici. Naša sredstva su lični primjer, knjiga, riječ. Kada će se ovim sredstvima pridružiti sila? Izbor ovog trenutka uvijek je konkretno pitanje i zavisi o nizu faktora. Ipak se može postaviti jedno opšte pravilo, islamski pokret treba i može prići preuzimanju vlasti čim je moralno i brojno toliko snažan da može ne samo srušiti postojeću neislamsku, nego izgraditi i novu islamsku vlast".

Fra Srećko Perić poziva: "Braćo Hrvati idite i koljite sve Srbe, najprije zakoljite moju sestru koja je udata za Srbina, pa onda sve Srbe odreda. Kad ovaj posao završite dođite kod mene u crkvu porediti se i pričestite, pa će vam onda svi grijesi biti oprosteni."²⁵

Istorijsko podsjećanje je neminovno da bi se postavilo pitanje na čemu danas počiva BiH. Koliko je dubok "rezervoar političke volje" na kome danas opstaje BiH i gdje se taj rezervoar nalazi?

Vehabizam i njegovo tumačenje Islama koje je stiglo u Bosnu i Hercegovinu s borbama za međunarodni džihad i islamskim misionarima devedesetih godina prošloga vijeka, zbog svoje ideološke bliskosti s međunarodnim terorizmom, danas ovu zemlju svrstava u područja koja se smatraju pogodnima kao baze za vrbovanje i obuku terorista.²⁶

²⁵ Fra Srećko Perić sa oltara franjevačke crkve u Livnu 1942. godine.

²⁶ Senad Agić, imam Islamske zajednice BiH tvrdio je u Sjedinjenim Državama da su vehabizam i vehabijske ideje počeli stizati u Bosnu i Hercegovinu znatno prije posljednjega rata i dolaska ratnika međunarodnoga džihada. "Sa mnom se vjerovatno

POLITIČKA KULTURA I ETIKA JAVNE RIJEČI

U demokratskim vladavinama dominira participativna politička kultura. Ona je proizvod razvoja građanske svijesti kod pojedinaca. Ta svijest proizilazi iz saznanja, usvajanja i življenja slobode, prava i dužnosti građana. Političku kulturu karakterišu trajne vrijednosti, a ne dnevna reagovanja na probleme i politička djelovanja. Demokratska politička kultura predstavlja prevashodno univerzalne vrijednosti. Na osnovu njih pojedinci se orijentišu i djeluju u političkom životu. Nivo razvijenosti demokratske političke kulture zavisi od prihvatanja i praktikovanja univerzalnih vrijednosti (istina, pravda, dobro, ljubav, ljepota, sloboda, ljudsko dostojanstvo i solidarnost) kao mjerila za ostale vrijednosti (posebne i pojedinačne). Politička kultura zavisi i od nivoa opšte kulture građana (njihove pismenosti); poštovanja ličnosti; poštovanja i garantovanja individualnih i kolektivnih prava; povjerenja između građana i povjerenja između građana i vlasti; spremnosti da se brani pravo na javnost i javni duh za sva zajednička djelovanja; i odgovornosti (pojedinačne i kolektivne). Pored ovih elemenata potrebno je u političkom životu praktikovati i dijalog, toleranciju, kompromis, konsenzus, kritiku i kontrolu. To je neophodno, jer se politika vezuje za javnu sferu, u okviru koje se interesi raspodjele, očuvanja ili prenosa vlasti tretiraju kao političko pitanje, odnosno politička djelatnost.

Političko djelovanje se odvija u polju u kome, jednakim intenzitetom, djeluju suprotstavljene sile sukoba i saradnje pojedinaca i grupa. Sa tog stanovišta može se zaključiti da politika može biti sredstvo koje podstiče sukob, ali i način za rješavanje sukoba. Ukoliko postoji vjera u djelotvornost razgovora, političko djelovanje će se odvijati u pregovorima oponenata, a ne u nasilju jednih nad drugima.

"Sukob je, u politici, nadmetanje različitih, međusobno suprotstavljenih, aktera za uspostavljanjem dominacije koja se ogleda u nametanju svog mišljenja i svog sistema vrijednosti drugima, ali i proglašavanjem svog interesa opštim. U takvim nadmetanjima većina iskazanih argumenata je većim dijelom usmjerena prije najširoj javnosti, nego ka oponentnim grupama, u prevashodnoj namjeri da se neopredijeljeni učine pristalicama određenog zalaganja, odnosno da se dobije što veća podrška građana za određene politike. Koordinisani rad pojedinaca ili grupa ka ostvarivanju ciljeva predstavlja primjer političke saradnje."²⁷

neće složiti mnogi, ali svi smo mi, nesvjesno, polako usvajali vehabijske ideje. I ja, kao učenik Gazi Husrev-begove medrese, učio sam o islamu od onih profesora koji su o islamu učili u Kairu, Bagdadu i na drugim islamskim univerzitetima, i koji su te ideje nesvjesno donosili u BiH i prenosili ih svojim učenicima. Kažem nesvjesno, jer tek u posljednje vrijeme znamo razgraničiti šta je donio tradicionalni islam bosanskohercegovačkim muslimanima, a šta donosi vehabijska varijanta islama." (www.slobodnaevropa.org/specials/al_kaida/14_bosanski_islam.htm)

²⁷ Vacić Z., *Etika javne riječi u medijima i politici*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd 2004, s. 271.

Mnogi teoretičari do sada ukazivali su, a praksa je to i potvrdila, da je lični interes ljudi motiv djelovanja, a ne puka potreba da se žrtvuje za druge. "Mi ne očekujemo ručak od naklonosti mesara, pivara ili pekara, već od njihovog čuvanja vlastitog interesa. Mi se ne obraćamo njihovoj čovječnosti, već njihovoj sebičnosti, i ne govorimo im nikada o svojim potrebama već o njihovim koristima".²⁸

Dovoljno je samo malo, bez dubljih analiza, prelistati dnevnu štampu ili poslušati neke televizijske i radioemisije i vidjeti koliko je u našem društvu prisutna neodgovornost za izgovorenu ili napisanu riječ. Kada se čuju ili pročitaju neke informacije, naprosto je nemoguće zapitati se da li je to uopšte moguće. Ova konstatacija nema namjeru dovesti u pitanje slobodu novinarstva, ali je nepojmljivo da se može pisati šta se hoće i kako se hoće, a da se pritom ne vodi računa odgovara li napisano ili izrečeno istini. Aktuelno novinarstvo je opterećeno nizom problema, ali čini se da je jedna od najtežih činjenica da je sve manje prisutno analitičko novinarstvo i da su urednicima mnogo draži novinari koji se bave "crnom hronikom", privatnim aferama, zadiranjima u lične živote i privatnost, raznim tračevima i sličnim temama. Kad se tome doda činjenica da jedna napisana ili izgovorena riječ može nekome zagorčati život ili ga uništiti, onda je vrijeme da se počne razmišljati o tome šta se govori i kako se piše.

PRAVNA ODGOVORNOST ZA JAVNU RIJEČ (MRŽNJA I KLEVETA)

Sloboda i odgovornost, odnosno sloboda govora i odgovornost za javno izrečeno, stoje u direktnom odnosu međuzavisnosti. Sloboda je preduslov odgovornosti, odnosno bez slobode nema odgovornosti. Ako je sloboda javnog izražavanja ograničena, ili ne postoji, onda odgovornost za javnu komunikaciju preuzimaju (određuju je) diktatori, totalitarni režimi, političke partije, vjerske organizacije, odnosno kolektiviteti. Samo slobodan pojedinac može biti odgovoran, odnosno preuzeti odgovornost za javno izrečeno. Nema slobode bez odgovornosti, jer sloboda pojedinca seže toliko daleko dok ne ugrožava slobodu drugog.

Govorom mržnje se služe političari, druge javne ličnosti, kao i novinari. U krivičnom zakonu u BiH ne postoji definicija pojma govora mržnje, te stoga tužilaštva ne mogu pokretati tužbe protiv govora mržnje. Ukoliko se govor mržnje prepozna kao podsticanje na nacionalnu ili vjersku netrpeljivost, tek tada prekršiocu mogu biti sankcionisani. Svaki čovjek mora uživati slobodu govora, međutim, mora postojati i odgovornost za izgovoreno. BiH nije uradila mnogo po pitanju sprečavanja govora mržnje. Dakle, ne smije se miješati govor mržnje sa slobodom govora. Sloboda govora je nešto što treba zaštititi, ali ona ne znači neodgovornost. Naše društvo još uvijek nije tako organizovano da može u pravom smislu

²⁸ Smit A., Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda, Kultura, Beograd, 1970, knj. I.

odgovoriti na čestu pojavu govora mržnje. To znači da je pred domaćim zakonodavstvom velika i neodložna odgovornost da se govor mržnje precizno definiše kako bi mogao biti sankcionisan.

Rješavanje sukoba ili usaglašavanje međusobno suprotstavljenih interesa traži donošenje novih pravila, ili održavanje postojećih. Činjenica je da nije moguće pomiriti sve interese i razriješiti sve sukobe, jer su ljudske potrebe i želje neograničene, a postojeći resursi za njihovo zadovoljenje su uvijek ograničeni. Politika se, dakle, svodi na nastojanje da se stvore i očuvaju pravila koja će najdjelotvornije relaksirati postojeće tenzije. Pravila koja se donose treba da budu široko prihvaćena da bi se obezbijedila dugoročna ravnoteža, odnosno politička stabilnost.

Osnova dobrog vođenja politike je sposobnost da se postigne željeni cilj, pri čemu treba imati na umu da nije svaki cilj dozvoljen. A ako je cilj dozvoljen, onda se on može realizovati samo uz dozvoljena sredstva.

BiH ima dva zakona o zaštiti od klevete (jedan u Federaciji, a drugi u Republici Srpskoj) koji su doneseni 2002. godine, a počeli se primjenjivati 2004. godine. Ovim je učinjena dekriminalizacija klevete, ali to samo po sebi neće riješiti sve probleme. Teži se tome da se krivična odgovornost transferiše u građansku, koja u stvari predstavlja obavezu naknade štete. Zakon kaže da je odgovornost za klevetu neminovna odgovornost za štetu nastalu iznošenjem netačnih činjenica.

Dobro je što je ovaj zakon donesen, jer je prebacio svu odgovornost za klevetu na građansku oblast, ali problem je što on nije dovoljno dobar. Zakon je kratak, sa svega 15 članova, koji su uopšteno postavljeni i sadrže u sebi neke dobre stvari. Prva dobra stvar u zakonu je to što on naglašava da naknada štete koja se dosuđuje nema nikakav penalni karakter. Radi se isključivo o naknadi štete. Zakon, takođe, izričito propisuje zaštitu novinarskih izvora, za koju znamo da nije sama po sebi apsolutno zaštićena članom 10 Evropske konvencije, itd. Zakon izričito daje slobodu novinarima da ne odaju svoj izvor informacija. Aspekt zakona je da on omogućava jednu vrstu slobode izražavanja i slobode medija. Međutim, njime su nezadovoljni i pravnici i novinari.

Drugo je pitanje uvrede. Ovaj zakon definiše klevetu, a uvredu ostavlja po strani. Sudska praksa u BiH ide na to da se za uvrede sudi po starom zakonu o obligacionim odnosima i pravi neku razliku između klevete i uvrede, mada ne po ovom zakonu.

Iskustvo Bosne i Hercegovine u ovoj oblasti je zanimljiv primjer za zemlje u regionu. Svi prolaze iste muke kada je sloboda medija i ugroženost slobode govora u pitanju. Međutim, prisutno je nevjerovatno srozavanje slobode medija, slobode govora i pritisaka koji dolaze iz političkih i vladinih krugova, od političara i javnih ličnosti, pritisci koji nisu ni malo naivni i koji ugrožavaju, prije svega, razvoj demokratije na ovim prostorima. U godinama dekriminalizacije klevete u BiH, pokazalo se da je za dobru primjenu Zakona o zaštiti od klevete neophodna saradnja sudova i samoregulacijskog tijela za medije, Vijeća za štampu, koje u BiH

postoji od 2000. godine. Saradnja je potrebna i sa tužiocima i advokatima, a naročito sa sudijama.

Vijeće za štampu u Bosni i Hercegovini, prvo je samoregulacijsko tijelo za štampane medije osnovano u jugoistočnoj Evropi. Samoregulacija medija podrazumijeva da novinari i urednici sami ispravljaju svoje greške. Ono što je zanimljivo i važno za samoregulaciju je da daje mogućnost građanima da ulažu žalbe na neprofesionalno, netačno, pogrešno i manipulativno pisanje štampe. Znači, ne samo javnim ličnostima, političarima koji su se u početku uvijek prvi javljali - već i običnim građanima. Znači, demokratsko je pravo svakog građanina uložiti žalbu na netačno i neistinito medijsko izvještavanje. Ulaganjem žalbe, kada se utvrdi da jeste ili nije prekršen Kodeks za štampu, čovjek dobija moralnu satisfakciju istog časa, odmah sutradan ili u narednom broju, kada je data ispravka objavom reagovanja, ispravkom plasirane informacije, demantom.

Tako se na pravi način uspostavlja balans medijske samoregulacije i zakonske regulacije. Zakonska regulativa je neophodna kada su teža profesionalna kršenja u pitanju, s naglaskom da se ne tuže novinari, već medij koji je objavio klevetu. Ako se utvrdi kleveta, dosuđuje se novčana odšteta. Važno je naglasiti da se u BiH ne izriče novčana odšteta novinaru, ne plaća novinar odštetu oštećenome, već medijska kuća. A poslije, kako će se vlasnik medija obračunati sa novinarom to je interna stvar kuće.

DIJALOG I TOLERANCIJA KAO IZLAZ

„Gdje je uklonjena mržnja, tu oružje nije nimalo potrebno.“

Latinska poslovice

Dijalog i tolerancija su zahtjev sadašnjeg vremena, jer je svijet podijeljen po različitim osnovama. Jedinstven pogled na svijet je neostvariv, ali se mora živjeti zajedno i tragati za onim što nas može spajati. "Dijalog je zahtjevan, težak i odgovoran angažman koji traži punu posvećenost i svestranu osposobljenost. On traži istrajnu težnju za spoznavanje istine o sebi, o drugome i o svijetu. Dijalog zahtijeva vjeru u sebe, ali i vjeru u drugoga, u čovjeka. Danas su na cijeni razlike, a ne sličnosti, ali je plaćena visoka cijena za ovakav stav. Sličnosti se ne primjećuju da bi im se istakla vrijednost, već da bi im se osporila: One su neka vrsta dosadnog obrasca, ponavljanja istoga. Tolerancija je sposobnost da se sasluša čovjek koji ima drugačije mišljenje o istoj stvari, da bi se u njegovom mišljenju otkrili sadržaji koji mogu doprinijeti da se dva mišljenja približe, isprave, dopune i izraze u obliku koji će da zadovolji obje strane. Protivnika u razgovoru treba poštovati, čak kad je ono što on zastupa potpuno pogrešno ili čak besmisleno. Ali ono što plijeni i osvaja srca i um svakoga onoga ko voli istinu, jeste da se u takvom protivniku gleda dobronamjerman čovjek, koji istinu traži na svoj vlastiti način."²⁹ Dijalog i tolerancija su uslovi da se dođe do istine, a istina je jedna vrijednost. To znači da se kroz tolerantan

²⁹ Šušnjić Đ., Dijalog i tolerancija, Čigoja štampa, Beograd, 1997, s. 202.

dijalog otkrivaju i stvaraju vrijednosti. "Možda najbolji razlog za opravdanje dijaloga i tolerancije leži u tome što mi bez tih uslova ne bismo mogli nikada da saznamo raznovrsnost iskustava misli, osjećanja, vjerovanja i djelovanja pojedinaca i grupa. Sve dok svi nemaju prilike da izraze svoje misli društvo nema uvida u moguća rješenja problema: ono ne zna o sebi ono što bi moglo saznati ako bi se otvorilo. Ako je pitanje o kojem se raspravlja povezano sa sudbinom svih, onda svi imaju pravo da učestvuju u razgovoru, a niko nema pravo nekog isključiti iz razgovora."³⁰

Dijalog je stanje u kojem se u razgovor ulazi s jednim mišljenjima i argumentima, a iz njega izlazi s boljim argumentima i rješenjima. U dijalogu se dolazi do zajedničke istine, dijalog je susret, a od „sresti“ je i „sreća“. Dijalog je sredstvo političke komunikacije, i jedan od važnih elemenata demokratske političke kulture. Nema demokratske političke kulture bez dijaloga. Dobro uređen demokratski poredak nije moguće izgraditi, niti funkcionisati bez dijaloga. Dijalog u politici zahtijeva: pažljivo slušanje drugog, pokazivanje učtivosti prema drugom kao i da se drugi ravnopravno prihvati. Dijaloga nema bez ljubavi prema istini. Dijaloga u politici nema bez različitosti, iskrenosti, poštovanja i sebe i drugih. Zato su višenacionalne političke zajednice velika šansa za politički dijalog, a potom i dobro smišljene i odmjerene zajedničke odluke.

"Političkog dijaloga nema tamo gdje je mjerilo istine moć; gdje se političke odluke donose u uskim krugovima političkih elita; gdje se građani pretvaraju u masu; gdje ne postoji saradnja između građana i gdje ih ne povezuju univerzalne vrijednosti: sloboda, ravnopravnost, solidarnost, prijateljstvo, ljubav; gdje se podstiču vjerski, nacionalni, rasni, klasni i drugi sukobi; gdje političari koriste pravo na grešku (pravo na grešku u politici ne postoji – onaj ko griješi, mora da odgovara); gdje političari manipulišu građanima; gdje propagandom šire loša osjećanja (zavist, mržnju, pakost) i loša stanja (strah, strepnju, paniku, lukavstvo); gdje se u političkom životu devalviraju riječi i jezik (kada iza izgovorenih riječi nema djela i značenja, već obmane i laži); gdje se u politici obećava, a obećanja se ne ostvaruju; gdje svi govore, a niko nikoga ne čuje i gdje vlada politika tlačitelja i tlačениh, moćnika i nemoćnih (i kada se razgovara, u takvoj politici se ne vodi dijalog, već se najčešće odmjeravaju lukavstva, prevare, dovrtljivosti i laži – to je 'razgovor' obmanjivača i obmanutih)", istakao je Čedomir Čupić³¹.

Jedno od naznačajnijih sredstava demokratske političke kulture je tolerancija (trpeljivost). Dva su značenja tolerancije: prvo, trpeljivost a prema drugom mišljenju, uvjerenju, ubjeđenju, djelovanju i ponašanju; drugo, prihvatanje i poštovanje razlika. U prvom značenju, tolerancija je zajedničko podnošenje štete, odricanje od realizacije dijela svojih potreba, interesa, uvjerenja i ubjeđenja. Tolerancija je spremnost za kompromis. U ovom značenju, tolerancija je pobjeda nad zlom. Ona je zasnovana na žrtvi u kojoj žrtvujem nešto svoje, da ne bih otvorio sukobe s drugima.

³⁰ Isto, 210.

³¹ Godišnjak FPN, Podgorica, Čupić Čedomir, 2009, s. 342.

U drugom značenju, tolerancija je prihvatanje razlika, odnosno shvatanje da život bez njih ne može i da se u njima odvija. Svijest o tome je veliki čovjekov iskorak, jer od tog momenta, on počinje da prihvata pluralizam mišljenja, pogleda, uvjerenja, ubjeđenja, djelovanja i ponašanja. Razlike u njegovoj svijesti postaju nešto normalno. Razlike su u osnovi života i zbog toga ne bi smjele da se upotrebljavaju za produbljanje sukoba koji će odvesti do razaranja i uništenja. Suprotno, susret razlika treba da oplemenjuje život, da ga produbljuje i proširuje, jednom riječju, da ga bogati. Zato na postojanje i susret različitih religija i religijskih zajednica ili naroda i nacija u državi ne bi trebalo gledati kao na mogućnost sukobljavanja, već upoznavanja i upotpunjavanja, ili bar kao na suživot, koji nikome ne smeta. Pitati koja je religija bolja ili najbolja i stav da „samo moja vjera je prava vjera, a sve druge su loše“, ne čini osnovu za dijalog i podnošljive odnose, kao ni za bilo kakav oblik saradnje. Ako se druga vjera ne priznaje kao sastavni dio vlastitog pogleda na svijet, onda se ona doživljava kao moguća opasnost. Ako vjernici i nevjernici zajedno grade ovaj svijet, onda to ne mogu bez uzajamnog sporazumijevanja, razgovora i dogovora. Ono što će se dešavati vjernicima ne može se odvojiti od onoga što će se dešavati nevjernicima.³² Kada se tako pristupa, odnosno misli, osjeća, djela i ponaša, onda se pruža šansa za suživot razlika, kako religijskih, tako i nacionalnih. Na taj način se iskazuje iskrenost i stiče povjerenje drugih. Iskreni razgovor je preduslov sticanja povjerenja i pruža šansu pomirenju, čak i između, do juče, sukobljenih i zakrvljenih. To je polaznost u izgradnji mira i života dostojnog čovjeku.

"Ideja o toleranciji počiva na ontološkoj pretpostavci o nedovršenosti ljudskog bića (i zato su mu potrebna druga bića da bi sebe razvio), na gnoseološkoj pretpostavci o ograničenosti čovjekove spoznaje (i zato su potrebni drugi ljudi da mu je prošire i prodube) i aksiološkoj pretpostavci o relativizmu grupnih vrijednosti (i zato je potrebna razmjena i izmjena vrijednosti, kako bi se savladao relativizam bez obala). Trpeljivost čovjeka ima dublje uzroke, razloge i motive."³³ Dijalog je uzvišeni čin političkog mišljenja, djelanja i ponašanja i najbolji način političkog opštenja. Formula „nema djela bez riječi“ primjerena je čovječnom ponašanju u zajedničkom životu. Za život u političkoj zajednici treba se pridržavati pravila da iza riječi (izgovorenog) uvijek treba da stoji djelo, značenje ili ljepota. Da bi se formirala politička kultura zasnovana na

³² Ako je to tako, onda se ne može prihvatiti stav radikalnog islamskog sveštenika Abu Hamza al Misri (Kamel Mustafa Kamel), koji je tokom rata bio u Bosni i Hercegovini u odredu „El mudžahedin“ bošnjačke Armije BiH i jedan od kolovođa radikalizacije ovdašnjih muslimana u vođenju džihada – „svetog rata“. O njegovom radikalizmu svjedoči i sadržaj jedne njegove propovjedi kojom je poručio: „Ako kjafit (nevernik) uđe u muslimansku zemlju, on je poput krave, svako ga može uhvatiti. To je islamski zakon. Ako se kjafir ušeta i vi ga uhvatite, on je plijen. Većina su špijuni, i čak, ako ništa ne rade, ako ih muslimani ne mogu prodati na pijaci, možete ih ubiti. To je u redu...“. www.slobodnaevropa.org/specijals/alkaida

³³ Šušnjić Đ., Dijalog i tolerancija, Čigoja štampa, Beograd, 1997, 204.

dijalogu, potrebno je podići nivo opšte kulture građana; izgraditi međusobno povjerenje i povjerenje između onih na vlasti i građana i konačno, potrebna je i odgovornost za izgovorenu javnu riječ, kao i odgovornost pred sopstvenom savješću učesnika u javnom životu.

ZAKLJUČAK

Još je Aristotel, polazeći od zle strane ljudske prirode, definisao da je granica uslov slobode i da je zajednica slobodnih ljudi moguća samo na osnovu njihovog uzajamnog ograničavanja i priznavanja. Hobs je mnogo kasnije, ovu granicu vidio u diktatu jevanđeljskog zakona: uzmi za sebe onoliko slobode koliko si spreman da je priznaš drugom.

Sloboda mišljenja, kao i sloboda uopšte, ima svoje granice, jer je čovjek stvoren da živi u društvu i ne smije zaboraviti da u pravima drugih leži granica njegove slobode. Kod slobode mišljenja ta se prava obično vežu za dobra kao što su ljudsko dostojanstvo i moralni integritet. Iako rezultat unutrašnjeg misaonog procesa, sloboda mišljenja nije vezana samo za taj proces. Demokratija kao poredak slobode mora da omogućiti da ovaj proces bude slobodan kako se sloboda mišljenja ne bi zadržala u unutrašnjem svijetu individue, odnosno, kada iz tog svijeta izađe, da se ne bi realizovala u formi laži, lukavstva, licemerja. U poimanju granica slobode mišljenja mora se naći odgovor na dva pitanja: koliko je polje ove slobode i ko o tome donosi sud.

Rast značaja kulture u globalnom poretku je dokazivao i S. Huntington, tvrdeći da se svijet kreće ka periodu „sukoba civilizacija“, u kojem ključna legitimacija naroda neće biti ideološka, već kulturna. Problem s kojim se suočavamo u Bosni jeste da je od kraja osamdesetih i početkom devedesetih godina dvadesetog vijeka došlo do naglašavanja posebnih nacionalnih, vjerskih i kulturnih identiteta. To je bio proces liberalizacije nakon pada socijalizma i taj proces je bio opravdan kao vid osvajanja sloboda u društvu. Međutim, da bi imali Bosnu i Hercegovinu kao zajednicu, postoji granica na kojoj možemo imati odvojene kulturne i nacionalne identitete, a na drugoj strani treba i imati neku vrstu "kulturnog hibrida" između različitih nacionalnih i kulturnih grupa ukoliko želimo da ta zajednica opstane.

Ljudi mogu biti ravnopravni tek kada nauče da međusobno razgovaraju. Balkanska društva, njihove države i narodi dugo vremena izučavaju tu tešku školu. U Bosni i Hercegovini se ta škola i danas slabo savladava, i predstoji nam još dosta lekcija koje moramo naučiti. U BiH je danas najzvučnija riječ "tolerancija". Nesumnjivo, to je reakcija na viševjekovnu netolerantnost u ovoj zemlji i, vjerovatno, jačeg razloga nema. Bosna i Hercegovina je stradala pod plaštom viševjekovne vjerske i nacionalne netolerancije, a to više nema smisla ni dokazivati, pa ako je to tako onda je jasno šta je antipod ovom stanju. Dijalog i tolerancija su odrednice prvorazrednog značaja i nemaju alternativu. Nažalost, ova tema će još dugo, da ne kažem vječno, zauzimati top poziciju u BiH, jer je ona nasušna potreba naše zajednice. "Danas su dijalog i tolerancija zahtjevi

vremena, jer je svijet podijeljen na sve moguće načine. Nema jedinstvenog pogleda na svijet, a ipak se mora zajedno živjeti i tragati za onim što stvara preduslove za zajednički život. Nijedna društvena grupa, baš zato što je grupa, ne može računati sa cjelovitim pogledom na svijet, iz čega slijedi da je primorana da svoj pogled na svijet stalno ispravlja, upotpunjuje i proširuje, takoreći u hodu. Svako jednostrano ljudsko mišljenje jeste uvreda za božansku mnogostranost ljudskog duha. Dijalog i tolerancija jesu moćne brane vladavini jednostranosti³⁴. Imamo kapacitet da uspješno savladamo lekcije, samo je pitanje kada ćemo shvatiti da je krajnje vrijeme da škola dijaloga i tolerancije počne sa radom.

RESPONSIBILITY AND PUBLIC ACCOUNTABILITY STATEMENTS

Ostoja Barašin, PhD, Senior Lecturer, Professor Zoran Kalinić PhD & Milovan Milutinović, PhD Senior Lecturer

Abstract: Freedom of speech and public accountability statements are directly interdependent. Freedom is an indispensable precondition for accountability, meaning, where there is no freedom, there is no accountability. If free speech is limited, or does not exist at all, then the process of accountability falls under control of dictators, totalitarian regimes, political parties, religious organizations, i.e. collectivities. Only a free individual can be responsible, be held accountable for public statements. There is no freedom without responsibility since individual freedom does not affect freedom of others adversely. Freedom is the precondition for the well-functioning media and public accountability.

Political culture, as part of the general culture, implies bringing order into political life, that is, into the public sector. Political culture is the set of values, attitudes, beliefs, symbols, styles, and patterns of political action and behavior of individuals and society. It has decisive influence on the choices and directions of individual, social, and political development. Political arrangements depend on the development of political culture. The less developed the political culture of an individual, the bigger the tendency of usurpation and manipulation. And vice versa: the more developed political culture, the more cohesive political community. Political and religious elites as well as intellectual elites affect the emergence of political culture to the highest degree. They play a crucial role in it through education and socialization. The media also play an important role.

Key words: *hatred, language of hatred, political culture, public accountability statements, the media*

LITERATURA

1. Dal R. (1999): *Demokratija i njeni kritičari*, CID, Podgorica
2. Fukujama F. (1997): *Sudar kultura*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
3. *Godišnjak FPN 2009*, Podgorica, Čupić Čedo
4. *Govor mržnje u BH javnosti, strategija isključivanja*, Mediacentar, Sarajevo, 2010,
5. *Govor mržnje*, Zbornik sa međunarodnog naučnog skupa "Kako prevazići govor mržnje i netoleranciju u interesu što bolje političke kampanje i demokratskih rezultata parlamentarnim izborima 2010. godine u RS i BiH, 2010. Defendologija, Banja Luka

³⁴ Šušnjić Đ., *Dijalog i tolerancija*, Čigoja štampa, Beograd, 1997.

6. Guskova Jelena (1998): *Sukob interesa u kontekstu sudara civilizacija na Balkanu*, Zbornik Susret ili sukob civilizacija na Balkanu, Istorijski institut SANU-Beograd, Pravoslavna reč-Novi Sad
7. Hantington Sejmujel (2000): *Sukob civilizacija*, CID Podgorica, Romanov Banja Luka
8. Izetbegović Alija (1990): *Islamska deklaracija*, Bosna, Sarajevo
9. Milutinović, Milovan (2010): *Rat je počeo riječima – Bosna i Hercegovina devedesetih*, Nezavisni univerzitet Banja Luka
10. Osmančević E. (2009): *Demokracija i WEB komuniciranja*, Fridrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo
11. Pašić Najdan (1993): *Nacija i nacionalizam*, u: Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd
12. *Reforma odgovornosti za kljevetu i uvredu*, Akcija za ljudska prava, Podgorica, 2010,
13. Rot Nikola (2004): *Znakovi i značenja*, Platon, Beograd
14. Smit Adams (1970): *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, Kultura, Beograd, knj. I
15. Šušnjić Đuro (1997): *Dijalog i tolerancija*, Čigoja štampa, Beograd
16. Šušnjić Đuro (2004): *Drama razumijevanja*, Čigoja štampa, Beograd
17. Šušnjić Đuro (1997): *Žetva značenja*, Čigoja štampa, Beograd
18. Tomić Zorica (2007): *Komunikacija i javnost*, Čigoja, Beograd
19. Vacić Z. (2004): *Etika javne riječi u medijima i politici*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd
20. Vejnović D. (2003): *Politička kultura*, Udruženje defendologa RS, Banjaluka